

TÓTH ANDRÁS

Pest közterhei és városgazdálkodása a visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig

A felszabadító ostrom után Pest városa — csakúgy, mint Buda — a szó szoros értelmében „tabula rasa” volt. A várost már az 1684. évi sikertelen ostrom alkalmával felégettette a katonai parancsnokság; a pusztítást 1686 tette teljessé, amely valósággal leborotváltta a várost. A semmiből új várost kellett felépíteni, s abba új lakosságot telepíteni.

Éppen azért különlegesen érdekes Buda és Pest 1686 utáni két évtizedének története, mert e rövid időszak alatt itt szinte fél évszázad története zajlik le. Ha az újjáépítés technikai szempontból nem is haladt úgy előre, mint ahogy azt a város polgárai és a felsőbb kormányzati szervek szeretnék volna, a társadalmi-gazdasági fejlődést nem lehetett megállítani. Az ostrom után megtelepedő népességet a gazdasági adottságok kényszere hajtotta a minél kedvezőbb életlehetőségek megteremtése felé.

Kevés idő alatt sokat kellett itt az új társadalomnak alkotnia. Ezért tűnik néha nehezen áttekinthetőnek a két város társadalmi fejlődésének menete. A szenvedélyek fellángolásai, az érdekellentétek ütközései éppen ezért erősebb mértékűek a korban megszokottaknál. E társadalmi megrázkódtatásoknak a történeti fejlődésben játszott szerepe azonban teljesen egyértelmű: megteremtették azokat az előfeltételeket, amelyeknek birtokában gyorsított ütemben foglalhatta el a két város méltó helyét a magyar városok sorában.

Egy korábbi tanulmányunkban¹ az újjászülető Pest társadalmának azt a politikai küzdelmét vizsgáltuk, amely a szabad királyi városi privilégium elnyeréséért folyt. E küzdelem súlyos és változatos volt. A küzdelem végső szakaszában a nyers és korlátolt kizsákmányolás politikáját űző budai kamarai igazgatósággal szemben a bécsi kamara nyújtotta a városnak a leghathatósabb segítséget, amikor határozottan az önkormányzat ügye mellé állt. Ez lehetővé tette, hogy a város mind politikailag, mind gazdaságilag fokozatosan függetlenítse magát a kamarai igazgatóság gyámkodása alól.

A privilégiumért folytatott harc nem volt, nem is lehetett tisztán politikai küzdelem. Mint minden, külső formájában politikai harcnak, ennek is gazdasági érdekek álltak hátterében. Az 1703-ban elnyert privilégium szövege ezt formailag is jól mutatja: a szabad királyi városi önállóság ünnepélyes formában való elismerése után azonnal rátér az önállósággal kapcsolatos gazdasági kérdésekre. A városnak — ebből jól

látható — az volt a fontos, hogy gazdaságilag saját lábára álljon. Az, hogy ez 1703 után sem sikerült, nem a város hibája, a gazdasági önállóságért azonban minden anyagi áldozatra, politikai kockázatvállalásra hajlandó volt.²

A szakirodalomból általánosan ismeretesek azok a pénzügyi nehézségek, amelyekkel a XVII. század utolsó negyedében a Habsburg-állam küzdött. A pénz, útban a kincstár felé, oly sok lyukon szivárgott el, hogy a hiányt csak kizsákmányoló adópolitikával lehetett előteremteni. S erre a kizsákmányolásra keresve sem találhatott volna alkalmasabb „alany”-t a Habsburgok pénzügyi politikája, mint az újszerzeményi terület rebellisnek számító magyar parasztságát, erőtlen, politikai és gazdasági súllyal még nem rendelkező városi polgárságát. A felszabadító hadművelet célja nem az volt, hogy Buda tornyán a félholdat a kereszt váltsa fel, hanem az, hogy új területet és népeiséget nyissanak meg a császári kincstár Danaida-hordója számára.

Ezt a célt szolgálták mindazok az intézkedések, amelyekkel — részben még az ostrom után — az újszerzeményi terület pénzügyigazgatását óhajtotta a kamara megszervezni. Az 1686. november 5-én kelt intézkedés — amely voltaképpen az első budai kamarai felügyelő, Werlein István János szolgálati utasítása volt — határozottan és elvileg kimondta, hogy a felszabadított területen a hadijog érvényes. Ennek megfelelően az összes korábbi magánjelleű jog érvénytelen, még az egyház volt tulajdonjogait illetően is.³ Az utasítás csupán elsődleges kamarai érdekeket vett figyelembe; nem törődött a lakosság anyagi érdekeivel, de még azzal a pénzügypolitikai alapelvvel sem, amely szerint az adóalanyok mindenkorai fizetőképességétől függ az államkincstár helyzete. A komolyabb jövedelmet jelentő forrásokat (bormérés, mézszárszék, telekkönyv, fürdők stb.) kizárólagos kamarai kezelésbe vette.

Kétségtelen, hogy az ostromot közvetlenül követő időkben technikailag sem lett volna arra lehetőség, hogy ezeket a jövedelmeket a város vagy magánosok kezeljék. A privilégiumért folytatott küzdelem gazdasági vetülete éppen abban foglalható össze, hogy a katonai és kamarai jövedelmek minden eszközzel való rendszertelen gyarapításával szemben a polgárság arra törekedett, hogy e terhektől megszabaduljon, s azokat rendszeres, a város által behajtandó adó váltsa fel, amely egyaránt gyarapítja a város és a polgárság jövedelmét.

A felszabadított város első éveinek gazdasági életét a fent már említett kamarai rendelet, valamint az azt végrehajtó Werlein felügyelő személyes ügyintézése szabta meg. A kamarai rendeletet (valamint az azt megelőző intézkedéseket) szakirodalmunk már részletesen ismertette. Kevesebb figyelmet szentelt azonban Werlein tevékenységének, illetve annak a kérdésnek, hogy milyen mértékben érezhető az első inspektor működésének hatása a felsőbb kamarai rendeletek végrehajtásában?

Tudjuk, hogy — különösen a kezdeti időkben — a kamarai igazgatóság éles ellentétben állt a katonai szervekkel, mivel a katonaság zsarolásai veszélyeztették a kamarai érdekeket. Werlein hamar felis-

merete, hogy ha a katonasággal szemben nem nyújt támogatást, akkor a város képtelen lesz eleget tenni kamarai kötelezettségeinek. Véleménye szerint laktanyák létesítése nélkül a polgárság soha sem fogja a várost felépíteni. Különösen kifogásolja az első pesti (kezdetben tiszta magyar, később vegyesen magyar-horvát) helyőrség magatartását.⁴ A magyar hajdúk és huszárok jelenlétét elsősorban politikai szempontból tartja veszélyesnek;⁵ a horvát alakulatok odavezénylésével kapcsolatban azonban azt is megjegyzi — s ez különös figyelmünkre tarthat számot! — hogy ez a *jövendő vásáros helyet* rablófészekké züllesztzi.

Werlein volt tehát az első, igen korai képviselője annak a gondolatnak, hogy Pestet vásáros hellyé kell fejleszteni, s így kell fizetőképességét emelni.⁶ Nem csupán elméletileg foglalkozott ezzel a kérdéssel; a kereskedővárossá való fejlődést gyakorlati eszközökkel is elő akarta mozdítani. Már 1688-ban hetivásárt engedélyezett Pesten, s kifejtette, hogy a céhek szerveződését minden eszközzel elő kell mozdítani. Feltehetően szerepe volt abban is, hogy a kamara már 1690-ben országos vásárok tartását engedélyezze a városban.⁷

Figyelme nem csupán a városi lakosság és a katonaság viszonyára terjedt ki. A katonai szervek embertelen adóbehajtásával kapcsolatban már 1687 elején rámutatott arra, hogy az egész újszerzeményi területen máris gyakran hallani, hogy a parasztság a török uralmat kívánja vissza. Hasonlóképpen szót emelt a kegyetlen adóbehajtásairól ismeretes Renzing főhadbiztos népnyzó tevékenysége, rabszolgakereskedelme, valamint általában az Esztergom és Eszék közötti katonai támaszpontok parancsnokainak kamaraellenes tevékenysége miatt.⁸

A kamara érdekeit nemcsak a katonasággal szemben védte meg, hanem a magyar egyházi fórumokkal szemben is. Már az 1686. évi utasítás előírta, hogy a volt egyházi javak kamarai kézen maradnak s a lelkészkedő papságnak csupán „tanquam missionariis” adandó ellátás. Az idők folyamán az egyház egyre erőteljesebben törekedett volt jóságai visszaszerzésére. Ez irányú törekvései nyomán a kamarai igazgatóság is megszólalt. Amikor Érsekújvárnak az esztergomi érsek birtokába való esetleges visszakerülése merült fel, Werlein ezt politikai indokolással ellenezte: „...weilen er mit lauter Hungarn angefilet und nur zu einen schlechten Nest gemacht wurd.” Széchenyi György esztergomi érsekkel kapcsolatban különleges óvatosságot tanúsított. Attól tartott, hogy ha az érsekiség minden régi birtokát visszakapja, túlságosan nagy hatalom birtokába jut. Később ezt az állásfoglalását elvileg is megfogalmazta; amikor a pozsonyi klarissza apácák 1688-ban a dominikánusok jogutódjaként első ízben kérték vissza a Margitszigetet; kifejtette, hogy ha minden 145 év előtti tulajdonjogot iure postliminii elismernének, ez megoldhatatlan helyzetet teremtene. S újból megjegyezte: ha az egyház minden régi birtokát visszakapja, jobb helyzetbe jut, mint a király (értsd: a kamara).⁹

Ha viszont e kérdés városi vonatkozásait vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy Werlein csupán addig állt szemben az egyházzal, amíg kamarai érdekek sérelmét látta. Tiltakozott az esztergomi érsekiség túlságos gyarapodása miatt, mert ebben a magyarság megerősödését látta.

Tiltakozott az érsek borkereskedelmi tevékenysége ellen, mivel ebben a városi polgárság, közvetve tehát ismét a kamara érdekeinek sérelmét látta. Amikor azonban a budai polgárság azt kifogásolta, hogy a városban túlságosan sok egyházi személy telepedik meg, Werlein nem osztotta véleményüket. Számára ebben az esetben az volt a fontos, hogy az egyházi személyek, illetve jogi személyek is viseljék a városi ingatlan birtoklásával járó kamarai terheket.¹⁰ Ezen a téren felfogása Pest fejlődését egészségtelenül befolyásolta. A város területén hatalmas ingatlanokat juttatott a ferenceseknek, szervitáknak, pálosoknak, dominikánusoknak. Ennek a telekpolitikának pár év múlva „káros” társadalmi következménye mutatkozott: a belterület hamar beépült, s a városra kivetett adókat viszonylag kisebb lélekszám viselte. A polgárságban ellenérzés született a nagy telektulajdonosokkal, így a szerzetesrendekkel szemben is. Pesten még 1700-ban is elutasította a tanács a pálosok majorság iránti kérését, s Budán 1701-ben csak az udvar erélyes közbelépése juttatta telekadományhoz a jezsuitákat.¹¹

Werlein kritikus időszakban vette kezébe a felszabadított város és az ország központi területének igazgatását. Osztrák ember volt,¹² a magyarságban nem bízott, s a kamara érdekeit képviselte. „Denen Ungarn ist nimmermehr zu thrauen” — írta a Thököly-szabadságharc idején, s ez a gondolat vezette egész itteni működése folyamán. Amikor például hírt veszi, hogy Pilis megye alispánjává óhajtják kinevezni, ezt örömmel üdvözi, mivel ez véleménye szerint egy kevert német-magyar közigazgatás létrejöttét segítené elő.¹³

E tulajdonságai adják meg működésének korlátait, s ugyanekkor ezekben rejlenek kormányzatának kétségtelen pozitívumai is. A szigorú kamarai érdekvédelem egyúttal a kíméletlen katonai adópolitikával való szembehelyezkedést jelentette, de jelentette ugyanakkor a magyar egyházi nagybirtok restaurálási kísérletével való szembehelyezkedést is. Mindkét esetben elsősorban a kamarai érdekek védelme irányította felfogásának kialakulását. Józanul felismerte azt is, hogy az első években még korai lenne a városok szabad királyi városi privilégiummal való ellátása. Országos viszonylatban a legfontosabb bajokat a következőkben foglalta össze:¹⁴

1. a városok még nem kapták meg az ígért adómentességet,
2. a jobbgáyság terhei súlyosak, az uradalmak néptelenek,
3. a tizedet nem lehet behajtani,
4. az osztrákoknak oly fontos állattenyésztés silány,
5. a kereskedelem pang,
6. a tőkebefektetéshez hiányzik a bizalom.

A városok számára véleménye szerint a legfontosabb lenne a katonai befolyás alól való mentesítés; gazdasági fellendülés csak ezután képzelhető el. A kamarát mentesíteni akarta a városigazgatás anyagi terhei alól; ezért tartotta szükségesnek a városi szervezet kiépítését. Viszont minden lehető meg óhajtott tenni a városok anyagi helyzetének javítására és támogatta felsőbb helyen a városok adómentességi kérel-

meit. Nem javasolta viszont — s ez is gazdaságpolitikai józanságára vall — jobbágyfalvaknak városi birtokba való adását (maguk bajával is alig tudnak megbirkózni!), a büntető igazságszolgáltatás átengedését, valamint az átkelések (mivel ez regale!) városi kezelésbe való adását. Természetesen minden gazdaságpolitikai józansága ellenére ő sem volt ment a kamarai szemlélet bűneitől. Ő is a török rabságot felváltó német elnyomás képviselője volt, azonban mégsem oly tipikus képviselője, mint például Renzing hadbiztos, akinek kegyetlenségét magyar jobbágyok ezreinek jajszava hirdette.

Ezzel magyarázható gazdaságpolitikai elképzeléseinek érdekes utóélete is. 1691. január 25-én halt meg. Utódai a kamarai igazgatói székben — s ezt nyögte évtizedeken keresztül Pest városa — nem léptek nyomdokába. Sem politikai, sem gazdasági szempontból nem vették figyelembe a város érdekeit, s elleneztek minden privilegialis törekvést. Werlein gondolatai — a viszonyoknak megfelelően változott formában — a századforduló várospolitikai küzdelmei során merültek újra fel. Ekkor a kizsákmányoló kamarai igazgatósággal szemben az udvari kamara állt a városi önállósági törekvések mellé, s így vette át Werlein szerepét. Szinte szövegszerűen kimutatható Werlein gondolatának feléledése annak a vizsgálatnak a jegyzőkönyvében, amelyet 1696-ban Palm kamarai tanácsos tartott, s melynek legfontosabb eredménye a második adómentességi korszak volt. A jegyzőkönyv — sok más között — kitért a két város egymástól eltérő jellegére, s határozottan azt a véleményt hangsúlyozta, hogy Buda legyen a közhivatalok, a nemesség és a (birtokos) polgárság székhelye; Pestből (és a Vízivárosból) viszont kereskedővárost kell létesíteni.¹⁵

*

A két város pénzügyi helyzetének kutatója Buda esetében előnyben van. Buda város levéltára 1692-től folyamatosan megőrizte a városi számadáskönyveket. Így azokból a városi gazdálkodás fő vonalai különösebb nehézség nélkül felvázolhatók.¹⁶ Pest város kutatójának a vonatkozó legfontosabb forrásanyag hiánya miatt sokkal több nehézséggel kell megküzdenie. A városi számadáskönyvek 1900-ban barbár selejtezés áldozatai lettek. Így a váz nem áll rendelkezésünkre, ami természetesen megnehezíti a másodlagos forrásanyag felhasználását is.¹⁷ Fokozottabb mértékben kellett tehát az eddigi budai vonatkozású kutatások eredményeire támaszkodnunk, ami azonban nem tette lehetővé annak vizsgálatát: voltak-e oly pénzügypolitikai tények, amelyek Pesten Budától eltérő fejlődését voltak hivatva biztosítani.

Adott keretek közt nem foglalkozhattunk Pest város e korszakának szélesebben értelmezett gazdaságtörténetével, tehát a város társadalmának, társadalmi intézményeinek (céhek, kereskedőtársulatok stb.) gazdasági fejlődésével s e fejlődésnek a várospolitikai helyzet alakulására gyakorolt hatásával. A korábbi kutatás összefoglalóan foglalkozott ugyan a két város XVIII. századi gazdaságtörténetével, azonban két fontos kérdés tekintetében nem végezte el a szükséges munkálatokat. Nem fog-

lalkozott kellő részletességgel a felszabadítást követő évtizedek gazdaságtörténeti fejlődésével, s nem vizsgálta a két város fejlődésének eltérő jellegét.¹⁸

Az alábbiakban ezt a hiányt csupán részben igyekeztünk pótolni. Nem adunk részletes gazdaságtörténeti rajzot a városi társadalom belső fejlődéséről, csupán a kérdés egyik részletét, a város adóterheit és városgazdálkodását vizsgáljuk.

A felszabadítást követően a bécsi kormányzat sok irányú, súlyos pénzügyi terhet rótt az országra a különböző *katonai és kamarai adók* formájában. Mindezek közül országos viszonylatban is a legsúlyosabb volt a porció, a katonaság ellátására szolgáló adó. Az erre a célra kivetett, hivatalosan mintegy 2–3 (később 3,5–4) millió forintos összeget sokszorosan túlhaladta az az összeg, amelyet a hadbiztoságok saját elhatározásukból és legtöbbször saját zsebükre csikartak ki a lakosságtól. Ezen a téren Pesten sem lehetett kíméletre számítani, mivel az első években Renzing főhadbiztos szedte az adót.¹⁹ Jóllehet az 1686. évi utasítás a városok számára kilátásba helyezett bizonyos adómentességet, ez nem valósult meg azonnal. Pest felett is ott függött a Damoklész-kard: a porció és az azzal szorosan összefüggő veszedelem, a brutális zsoldoscsapatok útján végrehajtandó executio formájában. Igaz, az első két év porció nélkül telt el; a hadbiztoság a jobbágyfalvakat sanyargatta. Erre 1689 elején került csak sor. A város lakói közt nagy ijedelmet keltett a kivetés híre. A kamarai igazgatósághoz írt kérvényben a városi tanács jelezte, hogy Renzing és Pest megye első részletként 200 forintot követel rajtuk, nyolc nap alatt, végrehajtás terhe mellett. Renzing ugyan igyekezett megnyugtatót a németajkú lakosságot, hogy csupán a magyar és szerb házakba fog beszállásoltatni, ezzel azonban egyáltalán nem ért el hatást. A tanács panaszkodott, hogy a város fizetőképtelen, jövedelmi forrásai csekélyek, mivel intenzív állattartásra, föld- és szőlőművelésre nincs lehetősége. Sokan a város elhagyására gondolnak, a város több vezető polgára ingatlana eladását vette tervbe.

Werlein a tanács panaszát kedvezően fogadta; már jóval korábban tudomást szerezve a kivetésről, az udvari kamarához fordult, s a két város részére az ígért adómentesség megadását javasolta. Indokai: Buda és Pest polgárai vagyonukkal együtt költöztek be az elpusztult országba; ha most porcióval sújtják őket, ez a régi és a jövődjő új telepesekeket egyaránt elriasztja.²⁰

Közbélelésének, valamint a kor igen lassú ütemű igazgatási eljárásának eredményeként fizetésre már nem került sor: 1689. augusztus 22-én az uralkodó az év elejétől számított öt évre adómentességet biztosított a két városnak. Ez volt Werlein gazdaságpolitikájának legmaradandóbb eredménye. A mentesség a porcióra, valamint a kamarai adóterhek közül a terménytizedre és a telekkönyvi illetékekre terjedt ki. A mentesség évei bizonyos fellendülést jelentettek a város számára: az 1690. évi országos vásárprivilegiummal együtt elősegítették a polgárság anyagi megerősödését, amit talán az mutat legjobban, hogy a kamarai igazgatóság által kinevezett Herold gyógyszerész helyére 1692-ben a polgárság

jelöltje, Eschenbrugger Fülöp, majd utána a privilegiális küzdelem élharcosa, a gazdag serfőző Proberger Jakab került a polgármesteri székbe.²¹

A mentes évek azonban mégsem voltak minden izgalomtól mentesek. Sem a megye, sem a katonai szervek nem nyugodtak bele a két városnak adott kedvezménybe. A megye azért nem, mert a városokat terhelő több mint 150 porciót fel kellett osztania a megye egyéb egységei között. Jóllehet a mentesség elvileg 1693 végéig szólt, már 1691 elején el kellett háritani az első porciókivetési kísérletet.²² A mentesítés a következő évben még sikerült, azonban 1693-ban már nem. A teljesen törvénytelenül, egy évvel hamarabb kivetett porció elengedését a város hiába kérte s hiába fogadta fegyveresen a polgárság a végrehajtó katonaságot,²³ ettől kezdve a porció állandó teherré, panaszok állandó okává vált.

A számadáskönyvnek már említett hiánya miatt összecszerű adataink a porcióval — mint a többi adónemmel kapcsolatban is — rendkívül hiányosak. Annyit tudunk, hogy Budának ezekben az években 112, Pestnek 42 porciót kellett fizetnie. 1694 elején hajtották be az 1693 novemberre és 1694 áprilisa közti fél évre esedékes 882 Ft 30 kr tartozást, amelynek egyhavi részlete 147 Ft 05 kr volt. Ugyanekkor még 165 Ft 1693. évi hátralékot is nyilvánartott a hadbiztosság. Súlyosbította a helyzetet az is, hogy a katonaság porció fejében ekkor nem fogadott el természetbeni leróvást, sőt: a pénzbeli szolgáltatáson felül természetbeni ellátást is követelt.²⁴ A város bizonyos adónemekre 1696-ban újabb mentességet kapott, ez a mentesség azonban — minden elszánt törekvés ellenére — a porcióra nem vonatkozott. Ezen a téren csupán az jelentett bizonyos könnyebbséget, hogy az udvari kamara 1697-ben Budán, Pozsonyban és Kassán „subdelegata commissio”-nak nevezett kamarai bizottságokat létesített, amelyeknek célja az volt, hogy az adókezelés a katonaság kezéből teljesen a polgári szervek kezére kerüljön.²⁵

A városok anyagi erősödésével azonos ütemben nőtt a porcióteher is. 1695 végén a féléves részlet már 918 Ft 88 kr-ra rúg. 1698-ban az egész évi tartozás (feltehetően a múlt évi hátralékkal együtt!) igen tekintélyes: 3100 forint s a porció kivetése is erre az összegre történik. 1699-re csökkenés észlelhető: a féléves összeg 823 forintot tesz ki. Általában a nyári fél évre szóló összeg mindig kevesebb, tekintettel arra, hogy a szüret volt a két város jövedelmének egyik fő forrása. Így például 1698. április—novemberre a porció csupán 635 forint 65 dénár.²⁶ A porció beszedése — különösen a súlyosabban terhelt esztendőkből — nem történik minden nehézség nélkül. 1698-ban a választott polgárság elé került egy (nemzeti-ségi ellentétől sem mentes) rágalmozási ügy, amelyben a tanácsot is pénzkezeléssel kapcsolatos vádak érték.²⁷

1699-ben bizonyos változás állt be a porcióbehajtás területén. Az uralkodó az ekkor már évi 4 millió forintra emelt porció 10%-át elengedte, azonban a maradványok behajtását megszigorította. Az erre vonatkozó július 25-i rendelet érdekes fényt vet az egész birodalom pénzügyigazgatásának helyzetére: rossz az adómorál, nincsenek megbízható nyilvánartások, ennek nyomán „qui solvit, premitur, qui non solvit, omittitur”. Szükséges tehát az örökös tartományok adórendszerének fo-

kozottabb alkalmazása, hogy így a nyilvántartások pontossága, a határidők betartása és a szigorú behajtás biztosítható legyen.²⁸ A rendelet szigora a következő évek összezszerűségeiben is tükröződik. 1701-re az országos 3,2 millió forintból Pestre már 2609 Ft 54 kr esik.

Szerencsés véletlen következtében rendelkezésünkre áll ennek az 1701. évi porciónak a felhasználására vonatkozó kimutatás. Az udvari kamara ugyanis — nyilván az 1699. évi reform nyomán — 1701 májusában elrendelte, hogy a porció computusát nyilvánosságra kell hozni. Ez a computus a befolyt összegeknek csapattestenként való hováfördítését tartalmazta. A Schweidler egri főhadbiztos körzetéhez tartozó Buda 3944 Ft 44 1/2 kr-t, Pest a kivetett 2609 Ft 54 kr-ból annak 76%-át 1979 Ft 84 kr-t fizetett be, mely összeg (másokkal együtt) a Savoyai Jenő-ezred, valamint a budai és váradi helyőrség ellátására fordítódott. Az elszámolás adatai kétségtelen aránytalanságot mutatnak a két város, valamint a többi városok adóterhei között: Kőszeg 5436 Ft 63 kr-t, Eger 4617 Ft 14 krt, Ruszt 4077 Ft 85 kr-t, Kanizsa 3688 Ft 71 1/2 kr-t fizetett. Csupán Esztergomé és Fehérvaré maradt a pesti összeg alatt. Az adatok nyilvánossághozatala Pest számára keserves következményekkel járt. A város már régen panaszkodott amiatt, hogy Budához képest adóterhei aránytalanul nagyok. Most — nyilván a négy város panaszára — a subdelegata commissio 1701 szeptemberében már közölte, hogy 1702-re Budát 6286 Ft 75 kr, Pestet 3592 Ft 43 kr porcióval terhelí. Ez Pest esetében 38%-os emelkedést jelentett. A rendelet az adóemelés az országos elosztás felülvizsgálatával és az arányosítás szükségességével magyarázta. Hasonló mértékben emelkedett Esztergom és Fehérvár adója is, míg a másik négy városra az előző évi befizetés arányában vetették ki az új adót.²⁹

Az arányosítás az érdekelt városokat súlyos helyzet elé állította. Ez látszik abból is, hogy Pesten 1702 elején mintegy 900 forintnyi hátraléka az év közepére 1600 forintra emelkedett, s csupán az év végére csökkent 950 forintra. Ez egyúttal viszont a város tűrhető fizetőképességét is jelzi. A subdelegata commissio ugyanakkor közli, hogy be szándékozik vezetni az alsó-ausztriai adóvégrehajtási eljárást, amely szerint a közösségi katonai végrehajtás helyett az egyéni hátralék 10%-át évente a tartozási tőkéhez csatolják, s ha ez eléri az adóköteles ingatlan értékét, akkor egyéni árverést tartanak.³⁰ Mindez alaposan indokolja és magyarázza a város privilegiális küzdelmének fokozódó lendületét, amely — a porcióösszegek egyidejű emelkedésével — 1703-ban érte el csúcspontját. 1702 augusztusában a város porcióhátraléka mintegy 5000 forint, amely 1703 elejére 6700 forintra emelkedett. E téren az egyetlen engedmény az volt, hogy 1703-ban a porciót terményben és állatban is le lehetett róni. Ugyanekkor viszont egyre fenyegetőbbé vált a behajtás követelésének hangneme.³¹

Sajnos, csupán korszakunk második feléből vannak adataink arra vonatkozóan, hogy milyen módon osztották el belsőleg az egyes városokra kivetett összeget (tehát, hogy mi volt a repartitio?) A repartitio a polgárság és a város adóalapját határozta meg. Két ilyen kimutatás áll

rendelkezésünkre, az egyik 1698-ból, a másik 1701-ből.³² Az adóztatás alapja mindkét évben elsősorban a családok, illetve a házingatlan, másodsorban az állatállomány és a terméseredmények voltak. Mellettük még lényegtelen vegyes tételek szerepeltek. Számszerűen a kimutatások a következő oldalon mellékelt táblázat adatait nyújtják.

A táblázat, valamint már említett adataink egybevetése alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1. 1698-ban lényegesen magasabb volt a kivetés, mint 1701-ben. Utóbbi évben összesen csupán 2014 magyar forint 83 dénár (forrásunkban a végösszeg tévesen 1942 Ft 28 d. l). Családonként 1698-ban 3 forintot szedtek, szemben az 1697. és 1701. évi 2 forinittal. 1698-ban számos oly adótárgyat is adóztattak, amelyet 1701-ben egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben vontak adó alá. Így például a városi pincéből kimért 894 akó bor után akónként 10 dénárt róttak ki, amit 1701-ben nem említettek. 1720 akó újbórra akónként 25 dénár volt az adó, szemben az 1701. évi 10 dénárral. A sörre kivetett adó sem szerepelt 1701-ben. Mindezeket felül 1698-ban a lakbérekre 10%-os, az egyes iparokra 1—16 forintos adót vetettek ki.

2. 1701-ben nemcsak differenciáltabb az agrártermékek megadóztatása, hanem erősebb is, s ami a legfontosabb: nagyobb termelési volument illet. Amíg a gabonaféléknél lehet egyszerűen jó termésről szó, az állatállomány, különösen a tehenek számának megnövekedése kétségtelenül a mezőgazdaság, ezen belül különösen az állattenyésztés fejlődésének irányába mutat.

3. Ugyanerre enged következtetni az is, hogy 1701-ben a kézművesiparra nem vetettek ki adót.

4. A kamarai pénzügyigazgatás valóban nem állt hivatása magaslátán, amikor az adóalap és a kivetés közti reális kapcsolatot nem tudta megteremtteni — ezt más szavakkal az 1699. évi rendelet is megállapítja.

5. Ez a pénzügyigazgatási szervezetlenség — amely nem csupán a porció terén érvényesült — nagymértékben hozzájárult a város anyagi nehézségeinek kialakulásához.

6. Mindennek ellenére kb. 1701-ig a város porcióterhei nem voltak elviselhetetlenek. Az ez irányú panaszok minden más, kevésbé vagy jobban terhelt város közigazgatási frazeológiájában egyaránt előfordultak. 1701-ig a pesti kimutatható hátralékösszeg sem volt — az egy 1698-as évet kivéve — jelentős mértékű.

7. 1701 után a porcióteher jelentősen emelkedik, ennek megfelelően emelkedett a hátralék is: a legmagasabb 1703 elején volt 6700 Ft összegben. Ha azonban ezt a maximális összeget egybevetjük a Buda által 1703-ban valóban befizetett 15 000 Ft hátralékösszeggel, s ha ezt a két adatot továbbmenően összevetjük azzal, hogy 1702-re Budát kb. 6300 Ft, Pestet 3600 Ft porcióval terhelték: megállapítható, hogy Pesten a kimutatható maximális hátralékösszeg a felemelt porció 186%-a, Budán viszont 238%-a.

8. Mindebből az adatok hiányos volta ellenére is leszögezhetjük, hogy Pesten a porcióteher kevesebb nehézséget okozott, mint Budán.

Év	Adóalap	Család	Ház	Újbor	Kímért bor	Sör	Nagyállat				Juh	Gabona			Ménkas	Malmok	Lakbér	Iparizás	Ösz- szesen
							Ökör	Ló	Tehén	Úszó		Búza	Árpa	Zab					
1698	Mennyiség	257	242	1720	894	1000	488				424	1152 mérő			—	—	888 Ft	?	—
				akó															
	Kulcs	3 Ft	3 Ft	25 d	10 d	2 d	60 dénár				20 d	6 dénár			—	—	10%	1—16 Ft	—
	Összeg Ft d	771 Ft	726 Ft	430 Ft	89 Ft 40 d	100 Ft	292 Ft 80 d				84 Ft 80 d	69 Ft 12 d			—	—	88 Ft 80 d	700 Ft *	3332 Ft**
1701	Mennyiség	278	224	1246 akó	—	—	146	203	518	143	824	974	127	15	7	?	—	—	—
							1010					mérő							
	Kulcs	2 Ft	1 Ft 25 d	10 d	—	—	1 Ft 14 d	1 Ft	75	50	10	6	5	4	10	?	—	—	—
							dénár												
	Összeg Ft d	556 Ft	275 Ft	124 Ft 60 d	—	—	166 Ft 44 d	203 Ft	388 Ft 50 d	71 Ft 50 d	82 Ft 40 d	58 Ft 44 d	6 Ft 35 d	— 60 d	7 Ft	75 Ft	—	—	2015 Ft**
							829 Ft 44 d					65 Ft 39 d							

* 100 mestert à 7 forinttal számítva.

** Kerekítve.

(Ehhez kétségtelenül hozzájárult Pest általában szolidabb pénzügyi gazdálkodása is.)

A porciónál sokkal súlyosabbnak mutatkozik Pest esetében a katonaság *természetbeni ellátására* követelt adó (service) és a *beszállásolás* terhei (kvártély). A panaszok ezekkel a terhekkel kapcsolatban Pesten is állandóak,³³ azonban hiába kísérelte meg a város a szolgáltatások tételes és szabatos meghatározását, hiába hivatkozott arra, hogy a város az országos katonai felvonulások központjában fekszik,³⁴ eredményt nem tudott elérni. Pedig — mint ezt az elszórt adatok mutatják — ez az adóteher valóban nem volt jelentéktelen. Nem beszélve arról, hogy a beszállásolás miatt sokszor iparát sem tudta folytatni a túlnyomórészt egy lakószobával rendelkező iparos, hogy a sok katona-feleség jelenléte állandó zavarokat okozott, hogy rendszeressé vált a házilopás és a katonaság egyéb súlyos kihágásai³⁵ — a kiszámítható anyagi veszteség is tekintélyesnek mondható. Egy pontos kimutatásból tudjuk, hogy 1698 eleje és 1702. február 14. között a várost a service-szel és kvártéllyal kapcsolatban 6237 Ft 44 kr károsodás érte, amihez 1702. február 14. és október vége között egy igen jelentős, katasztrófálisnak is mondható 3367 forintnyi új összeg járult.³⁶ Az udvari kamarának 1701 elején kiadott azon enyhítő intézkedése, amely szerint a túlnagy helyőrséget ellátó városok esetében a service-t a porcióból le lehet vonni, formálisan is csupán 1703 végéig volt érvényben, s akkor a régi rendszert léptették életbe. Nincs tudomásunk azonban arról, hogy az 1702-es év jelentős service-terhét a porcióösszegeből levonták volna.³⁷

A porció, különösen pedig a service- és kvártélyterhek érthetővé teszik, hogy a városok mindent, még az igen súlyos fegyverváltságot is vállalták, csak hogy a rendszertelen katonai terhektől megszabaduljanak.

*

Hasonlóképpen sok problémát okoztak a *kamarai terhek* is. Az újszerzeményi terület gazdasági életét berendező 1686. évi utasításnak megfelelően elvileg csupán oly adókat és illetékeket szedtek a felszabadítás után, amelyek a török korszakban is behajtásra kerültek.³⁸ Ez az elvi álláspont azonban sem a falvakban, sem a városon nem valósult meg, s a kamara gondoskodott róla, hogy igen széles skálájú adórendszert vezessen be.

A kamarai terhek négy csoportra oszlottak:³⁹

1. A ius territorialéval kapcsolatos telekkönyvi adók (föld- és házadó, csőszadó stb.) és illetékek (ingatlanátírás, tulajdonlevelek kiállítása, záloglevelek illetéke, bekebelezési, betáblázási és másolati díjak).

2. A gabona- és szőlőtermésre kivetett terményadók (tized és a hegyvámnek nevezett, állandó összegű borkilenced).

3. A bor-, sör- és húsforgalomra kivetett fogyasztási adó (accisa).

4. A kereskedelmi forgalmat érintő különböző vámtételek (első-sorban a harmincad).

Korábbi tanulmányunkban kifejtettük, milyen jelentős mértékben szerepeltek a város privilegialis politikai küzdelmében a *telekkönyv* kezelésével kapcsolatos kérdések.⁴⁰ A kérdés elvi oldala a város szabad királyi városi földesúri joghatóságának kérdése volt; a joghatóságot a kamara nem ismerte el, a telekkönyv vezetését nem adta ki a kezéből, s csupán a privilégium megszerzése után (Budán 1705-ben, Pesten 1706-ban) került a telekkönyv városi kezelésbe. A kamarai igazgatóság merev ellenállását nem csupán a telekkönyvvel kapcsolatos anyagi haszon indokolta. Politikai ütőkártya is volt a telekkönyv a kamarai igazgatóság kezében, mivel így a város beleszólása nélkül tudott ingatlanadományt juttatni mindazoknak, akik érdekeit hűségesen szolgálták a város önállósági törekvéseivel szemben.

Az első telekkönyvi felvétel 1687 és 1691 között történt. Ekkor a városok még nem voltak olyan állapotban, hogy ezt a feladatot el tudták volna látni. Így magától értetődően került kezdetben a telekkönyv vezetése a kamarai igazgatóság kezébe. Mindkét városban az alsó-ausztriai telekkönyvi rendtartást vezették be. A munka kezdetben bizonytalanul indult, mivel 1687-ben a városfalon kívül még nem volt teljesen nyugodt a helyzet,⁴¹ azonban később erős ütemben folytatódott. A város részéről hamar megnyilvánult a telekkönyv városi kezelésbe vételére irányuló szándék. 1691-ben a kamarai igazgatóság — előfordult esetek kapcsán — jelzi, hogy tudta nélkül a városok vagy magánszemélyek semmilyen ingatlant nem vehetnek birtokba. Bizonyos enyhülés mutatkozott két évvel később, amikor az igazgatóság a szőlőbirtokok esetében hajlandónak mutatkozott volna a telekkönyvek átadására.⁴² A telekkönyvért való küzdelem 1695-ben lángolt fel újra, amikor új telekfelmérésre került sor, amelyet két év alatt Budán Hiltl Farkas Márton, Pesten Greischer Máttyás végzett el.⁴³

Az új felvétellel kapcsolatban a városi tanács az udvari kamarához 1695. június 25-én kelt felterjesztésében indokolta meg álláspontját, amelynek lényege az volt, hogy a telekkönyv városi kezelésbe vétele nélkül nem képzelhető el a politikai berendezkedés normalizálódása s nélküle a város képtelen eleget tenni adófizetési kötelezettségeinek. A tanács kompromisszumos javaslatát az igazgatóság az egységes birodalmi telekkönyvvezési rendszerre való hivatkozással utasította el. A pesti tanács e sikertelenség után sem tett le szándékáról: így például 1697 őszén 2000 mázsa búzát ajánlott fel a telekkönyv városi kezelésbe való átengedéséért — újból sikertelenül.⁴⁴

A városnak és polgárainak a telekkönyvvel kapcsolatos helyzet komoly városi jövedelem elmaradását jelentette. Adásvételi- és zálogszerződés esetén minden 1 Ft után 1 kr, tulajdonlevél, be- és kitéblázás esetén 1 Ft 30 kr volt a díj, a tulajdonlevél kivonataért 15 kr-t, minden egyéb másolatért 6 kr-t kellett fizetni. Az 1689. évi első adómentesség kiterjedt a telekkönyvi díjakra is; ezután azonban a kamara egyre szigorúbban követelte a díjak beszedését.

A századfordulóra a fejlődő város az 1696-ban befejezett második telekkönyv kereteit is széttröte. Ekkor már a város vetette fel az új

reambuláció és új telekkönyv szükségességét arra való hivatkozással, hogy a telekkönyv elavult volta súlyos magánjogi sérelmekhez vezet. Mivel a város e kérdést junctimba hozta a telekkönyv kezelésének kérdésével, a kamarai igazgatóság a javaslatot elutasította.⁴⁵ Így a megoldás a privilégium megszerzése utáni időkre maradt.

1702-ben, amikor a katonai és kamarai terhek amúgy is a legsúlyosabbak voltak, s amikor ennek következményeként a privilegiális küzdelem is kiélesedett, a kamara újabb adót vetett ki, az ún. *hegyvámot* (Bergrecht), mégpedig 800 négyszögöles fertály szőlőnként 1 Ft 30 kr erejéig. A hegyvám kivetése a pesti polgárságot — jóllehet, a budaiaknál jóval kevesebb szőlőbirtoka volt — súlyosan érintette, mivel a kőbányai szőlők adómentességének megszüntetésével majdnem egy időben történt. Az újabb adónem elleni tiltakozás igen határozott volt, mégpedig a budai kamarai kerület négy városa részéről együttesen. Ez azt is jelzi, hogy a városok összefogtak gazdasági és politikai érdekeik hathatósabb védelmére. A négy város (Buda, Pest, Esztergom, Fehérvár) a hegyvám elengedését, illetve mérséklését kérte, egyéb súlyos terheire való hivatkozással. A bécsi kamara az igazgatóság javaslatára minimális mérséklést engedélyezett. A pesti városi tanács eredetileg ebben sem bízott: ezt mutatja, hogy a tárgyalásokkal kapcsolatban Bécsben tartózkodó Mosel syndicusnak azt az utasítást adta, hogy legalább halasztást igyekezzen elérni, ha elengedésről vagy mérséklésről már nem is lehet szó.⁴⁶

A régi magyar adórendszertől merőben idegen volt a *fogyasztási adó* (accisa), amelyet az újszerzeményi területen a kamara bevezetett, s melyet bor, sör és hús fogyasztása után kellett fizetni. Az ország lakossága — régiek és újak egyaránt — ellenszenvvel fogadta az accisát. Erről már egészen korán beszámol Werlein, amikor 1687 januárjában jelzi az udvari kamarának, hogy a kamarai jövedelmeket (így az accisát) nem szedik be rendszeresen, aminek különösen a magyarok örülnek, mivel azt hiszik, hogy ez a törvénytelen adó nem lesz hosszú életű. Az accisa ennek ellenére megmaradt, s nagyon hamar magára vonta a németajkú lakosság haragját is.

Bevezetésével kapcsolatban nézeteltérés alakult ki az udvari kamara és a kamarai igazgatóság között. Kezdetben ugyanis — az 1686. évi utasítás értelmében — minden sör- és bormérés, valamint mészárszék kamarai kezelésbe került, s azok teljes bevétele a kamarához folyt be. Werlein, — akinek viszonylag modern gazdaságpolitikai elveivel már megismerkedtünk — ezt a gyakorlatot helytelenítette. Véleménye szerint ez a vállalkozási kedv letöréséhez, a budai szőlővidék pusztulásához fog vezetni, ami viszont az adóbevételre lesz káros hatással. Szerinte „wehre also besser einen gewissen und bestendigen Nuzen zu haben”,⁴⁷ mivel csak így lehet rendes kamarai bevételre számítani. Az élelmezési iparokat tehát magánkézbe kell adni, s ugyanekkor a fogyasztási adót szigorúan be kell hajtani. Ezzel szemben Esterházy Pál nádor az eredeti kamarai álláspontot támogatta, mivel szerinte így érhető el a magasabb kamarai jövedelem. Az 1688-ban a kamarai igazgatóság működését felülvizsgáló Aychpichl-bizottság Werlein felfogását tette magáévá azzal

a megkötéssel, hogy ezekkel az iparokkal csak városi polgárok foglalkozhatnak. Werlein egészséges gazdaságpolitikájának eredményeként 1688 júniusában, az első pesti tanács létesítésével egy időben, a város és polgárai bormérés létesítésére is engedélyt kaptak. Sőt: Werlein már a bormérés formális engedélyezése előtt védelembe vette a város ez irányú érdekeit — mégpedig az esztergomi érsekkel szemben. Amikor az érsek 1600 akó bort akart Pesten értékesíteni, Werlein tiltakozott; javasolta, hogy az érsek inkább nagyban adja el ezt a tételt. Csupán akkor nyugodott meg, amikor a pesti plébános közölte, hogy az érsek a hasznot a pesti kórháznak óhajtja juttatni.⁴⁸

Werlein modern, a fizetőképességet másodlagosan biztosító elképzelése vált tehát valóra, mégpedig oly „siker”-rel, hogy az 1689. évi első adómentesség az accsára nem vonatkozott. Anyagilag az accisa jelentős volt; Budán megközelítette a porció összegét. Pesten sem maradhatott el messze tőle, különösen kezdetben. 1703-ban csupán 720 forint volt az accisateher; ebben az évben a porció már sokkal súlyosabb volt.

A város — a többi adóteherhez hasonlóan — állandóan tiltakozik az accisa ellen, a kamara viszont egyre inkább sürgeti behajtását, s kötelezővé teszi a mézárszékek, bormérések és kocsmák nyilvántartását.⁴⁹ Az 1696. évi második adómentesség — amely a porcióra nem vonatkozott — az accisa alól mentette fel a várost. A mentességi idő leteltével, 1702 tájt élesedett ki újból az accisa-ellenes küzdelem. Ennek külön oka is volt. 1698-ban ugyanis az uralkodó a város polgárainak vám- és harmincadmentességet adott, s elismerte a szabad királyi városi címet. A polgárság azt remélte, hogy ez az accisa alól való elvi mentességet is jelenti. Ezért felmentést kértek, majd formálisan megtagadták az accisa befizetését. Ezt az ellenállást az accisa meglehetősen magas mértéke is magyarázza. Minden akó bor után két „Maas”, vágóökrönként 1 Ft, fiatal ökör után 75, borjú és disznó után 25, juh után 15 dénár volt az adó kulcsa. A meglehetősen éles és harcias ellenállás szervezésében nem kis része lehetett a város egyik vezető polgárának, többszörös polgármesterének, Proberger Jakabnak, aki monopolisztikusan tartotta kézben a sörtermelést. Reá természetesen szintén vonatkozott az accisa-kötelezettség. Érdekes és jellemző módon azonban annyira összekeveredett polgármesteri, polgári és serfőzői funkciója, hogy 1705-ben 400 forint accisa-tartozását a kamarai igazgatóság mint városi tartozást tartotta nyilván.⁵⁰

Az accisa-kérdést az 1702. évi ellenállás nem oldotta meg. Hiába sorolta fel a polgárság panaszait, hiába hivatkozott arra, hogy 49 polgára teljesen fizetőképtelen, a kamara hajthatatlan maradt, sőt elrendelte a pincék és borok új összeírását is.⁵¹ Az accisa-ügy is csupán a privilegium után nyert elintézést.

A *harmincadvám* újból való bevezetése nem okozott meglepetést az újszerzeményi területen. Werlein ez irányban is korán megtette az intézkedéseket, azonban itt sem csupán az elsődleges kamarai bevétel biztosítása érdekében. A harmincadrendszer szabálytalanságán elsősorban azért óhajtott segíteni, mert fel akarta lendíteni a kereskedelmi forgalmat (elsősorban természetesen az osztrák tartományok számára

életbevágóan fontos marhakereskedelmet). A kereskedelem fellendítését célozta az a javaslata is, hogy a nyugat-keleti forgalomban Bécs és Belgrád között egyedül Budán szedjenek harmincadot.⁵²

Jóllehet Pest polgárainak a kereskedelmi forgalom zavartalansága nagyon fontos volt, a harmincadkérdésnek mégsem ez a része érdekelte őket elsősorban, hanem saját harmincad- és vámmentességük az országos forgalomban. Ezt a mentességet — régi városi kiváltságokra való hivatkozással — korán kezdték követelni, kérésüket évente ismételték, azonban hosszú ideig nem értek el eredményt. 1698-ban történt ebben a kérdésben a döntő fordulat, nem csupán a mentesség, hanem a város általános politikai helyzete szempontjából is. Ez év szeptember 25-én ugyanis az uralkodó a város ismételt kérésére, tekintettel erőteljesen növekedő lakosságára és kereskedelmi forgalmára, biztosította a pesti polgárok mentességét a harmincad és a vámok (tributum, telonium) alól, valamint egyes, már szintén régen kért halászati- és malomjogokat adott számukra. A mentességi okirat hangsúlyozta, hogy mindez a szabad királyi városi jelleg elismerésének külső jeleként történik.⁵³ A városnak még hosszú ideig kellett küzdenie mind a harmincadmentesség tényleges megvalósulásáért, mind pedig a szabad királyi városi jelleg ünnepeles, privilegiális elismeréséért; mindazonáltal az 1698. évi szabadalomlevél jelentős, a város gazdasági és politikai helyzetét megerősítő mérföldkő ezen az úton.

A harmincadmentesség elismeréséért vívott küzdelem jól mutatja, hogy mennyire „nincsen abban semmi virtus”, ha az udvari kamara szabadalomlevelet bocsát ki. A pozsonyi és a szepesi kamara azonnal kétségbevonta a mentesség jogosságát. Figyelmen kívül hagyták az 1698. évi szabadalomlevelet mint jogforrást, s egy 1687. évi rendeletre való hivatkozással szólították fel a várost a harmincad további fizetésére.⁵⁴ A város természetesen nem nyugodott ebbe bele: az igazgatóság-hoz és az udvari kamarához írt felterjesztéseiben erőteljesen követelte a mentesség elismerését. Az udvari kamara — amely ekkor már a városok pártján állt az igazgatósággal szemben — az igazgatóságot a város érdekeinek fokozottabb védelmére szólította fel. A magyar kamara szervei csupán 1700 végén ismerték el a város polgárainak országos harmincadmentességét.⁵⁵

Állandó nehézségeket okozott a *terménytized* behajtása is. A tized kérdése szorosan összefüggött a kamara és az egyházi szervek sajátos ellentétével. Már az 1686. novemberi utasítás úgy intézkedett, hogy a korábban az egyház által szedett tizedet kamarai kezelésbe kell venni. Az intézkedés mögött — mint láttuk — anyagi érdekek és politikai bizalmatlanság húzódott meg. A gabona, szőlő és gyümölcs után szedett⁵⁶ tized felől 1689-ben az uralkodó úgy intézkedett, hogy annak fele a püspöké legyen. Ezzel szemben Kollonich érsek, kamarai elnök, azt javasolta, hogy a püspökök és érsek tizedigényét évente meghatározott összeggel (1200, ill. 2400 Ft) kellene megváltani. A kérdés súlyos nézeteltéréshez vezetett, amelynek során a kamarai igazgatóság azzal vádolta meg az esztergomi érseket, hogy a kamarai tizedszedést megakadályozni igyekezik, sőt a pesti plébánost fegyveres ellenállásra buzdítja.⁵⁷ A kamarai és

egyházi szervek ellentéte, politikai bizalmatlansága még évekig tartott, és végül azzal a megoldással végződött, hogy a kamara a püspököktől bérbe vette a tizedet.⁵⁸ Nyilvánvaló, hogy mind az ellentétnek, mind később a megegyezésnek végső fokon a „misera plebs contribuens” látta kárát; kitűnik ez például Werlein egy felterjesztéséből is, amely szerint a porció és kilenced, valamint a püspöki tizedrész kereken a termés egyharmadát veszi el a parasztságtól.⁵⁹

A városokat egyelőre nem érintette a tizedkérdés. Az 1689. évi első mentesség a terménytizedre is vonatkozik. A mentes évek letelte után újból szigorú rendelkezések érkeztek a tized befizetésére; az 1696. évi második mentesség viszont erre az adóra nem terjedt ki. 1698-ban a város már kétévi tizedtartozás elengedéséért folyamodott.⁶⁰ Két évvel később a pesti plébános lépett fel azzal, hogy a tizedjövedelmet bérbe óhajtja venni. Ez azt jelentette, hogy a plébános vállalja a kamarának fizetendő bérösszeg lefizetését, viszont szabad kezet kap a behajtás terén. A város nem helyezkedett elutasító álláspontra, azonban a kamarai igazgatóság a kérést az igazgatósági könyvelőséghez tette át. Véleményét nem ismerjük, azonban feltehetően nem adta hozzájárulását, mivel az ügyre vonatkozóan további adataink nincsenek.⁶¹

*

A városi számadáskönyvek fent már említett hiánya miatt még kevesebb összefoglalással rendelkezünk a városi bevételeket és kiadásokat illetően. Ezen a téren szinte kizárólag az 1703—1704. évi, egy év adatait tartalmazó pénztárkönyv áll a rendelkezésünkre. A tanácsülési jegyzőkönyvek és az iratanyag korántsem adnak teljes képet, mivel túlnyomó többségükben a város részére végzett kisiparos munkálatok költségeire vonatkoznak, a város általános gazdasági és pénzügyi helyzetéről viszont nem adnak összefoglaló képet.

Az 1703—1704. évi számadáskönyv adatainak vizsgálata előtt szükséges a városi jövedelemforrások és kiadások általános ismertetése. A változatos jellegű adóteher mellett kicsiny a jövedelemforrások száma. Ezek között komoly helyet foglalnak el a vásártartással kapcsolatos jövedelmek, elsősorban a kövezetvám, amelynek jogát a város 1692-ben kapta meg. Behajtását a város komolyan vette; így például a tabániak panasztették, hogy Pesten őket parasztként kezelik, ami jövedelmeikre káros.⁶²

A vásártartással kapcsolatos másik, jelentősebb jövedelemforrás az árusítóhelyek bérbeadása volt. Az 1699. évi szabályzat szerint az ún. „Standtgeld” nagy kereskedőbódé után 12, kisebb után 6 forint volt. Az iparosok — iparáguk keresettségi foka szerint — 6, illetve 3 forintot fizettek.⁶³

Jelentős jövedelemforrás volt a bérleti díjak csoportja. Ezek a jövedelmek a város kezelésébe idővel átkerült regaléjogok bérbeadásából származtak. Kiaknázásukat az első adómentességi periódus lejártá után kezdte meg a város. 1695-ben a városi bormérést kapta bérbe két évre Graf János, 325 forint bér fejében. Ugyanekkor a városháza épületében levő üzlethelyiséget Sautermeister Frigyes vette bérbe. 1696-ban Modauer

György pesti polgár nyújtott be a Rákos patak melletti malomépítés engedélyezése iránti kérést. A tanács négy évre évi 50 forint bér ellenében adta meg az engedélyt az elővételi jog fenntartásával.⁶⁴ 1698-ban Méhes Jakab a mai újpesti szigetet (Schnecken-Insel) vette bérbe, az első két évre 40, a következő háromra évi 75 forintért. 1700-ban Heissler Lőrinc kapott engedélyt, hogy majorságán bérfizetés ellenében tégláégetőt építhessen. 1701-ben a révátkelést vette bérbe két pesti és két tabáni polgár napi 1 Ft 25 kr-ért. Ugyanebben az évben a város gőzfürdőt (Schwizbad) létesített jövedelmei fokozására.⁶⁵

A két város egyik legkomolyabb közös pénzügyi művelete volt a *repülőhíd bérletének* átvétele. A hidat a felszabadítás után katonai szervek létesítették, majd a kamara vette kezelésbe s adta bérbe magánszemélyeknek. A két város az 1700-ban meginduló tárgyalások során hangsúlyozta, hogy célja nem a nyereszkesedés: a minden szempontból országos fontosságú híd magánkezelését nem tartják megnyugtatónak s ezért óhajtják bérbe venni. Ez igaz lehetett, azonban az üzleti szempont sem volt megvetendő, mint ezt a vállalt áldozatok mértéke mutatja. A kamara kezdetben magas feltételeket szabott: egy év alatt előre fizetendő 12 000 forint lefizetésétől tette függővé a szerződés megkötését. A két város ezzel szemben évi 1000 tallér (1500 rajnai forint) bérleti díjat ajánlott fel, majd a kamara elzárkózása után az évi béren felül 3000 forintot kínált fel a hídszertár anyagáért. A tanács számára az ügy rendkívül komoly volt. Erre mutat az is, hogy a tárgyalások lebonyolításával a két város közösen Mosel pesti syndicust, a korszak egyik legkitűnőbb városigazgatási szakemberét bízta meg. Sautermeister Frigyes pesti polgár pedig az év végén kijelentette, hogy a hídbérlet ügyében a város becsülete és tekintélye forog kockán, tehát a megfelelő összegeket sürgősen elő kell teremteni. 1701 elején a két város Dithier ezredes feleségétől 6% kamatra 4000 forint kölcsönt vett fel, majd február 14-én sor került a szerződés megkötésére, a fenti anyagi feltételek mellett. A hat évre kötött szerződés kitért a hídvámmmentesség kérdésére is (nemesek, katonák, papok, személyükben mentesek, de áruik nem!), kimondta minden más magánátkeles megszüntetését, s intézkedett a karbantartás kérdései felől. A hídvám-díjak — amelyeken a két város egyenlő arányban osztozott — a következők voltak:

Személy csomag nélkül	1 dénár
Személy csomaggal	2 dénár
Kisállat	1 krajcár vagy 2 dénár
Nagyállat	3 krajcár
Kétlovas kocsi	4 garas
Négy-hatlovas kocsi	36 krajcár
Fuvarkocsi	1 forint 30 krajcár

A hídbevételek a rendes városi számadáskönyvekben nem szerepeltek; azokat elsősorban a bérleti díjra és a karbantartásra fordították.

A szerződés megkötése után a kamarai igazgatóság a tanácsot felhívta az 1701-re esedékes 4500 forint befizetésére, ami feltehetően meg is történt, mivel az 1705-ben a repülőhíddal kapcsolatos tartozásokról készített kimutatás ilyen tartozásról nem tesz említést. Viszont már akkor tartozott a két város az 1702. évi bérből 800 forinttal, bizonyos hídfelszerelési (valószínűleg pótt-) anyagokért 560 forinttal, az 1704—1705-ös évek bére fejében 3000 forinttal, összesen tehát 4360 forinttal. Ez arra mutat, hogy az első év után a két város a minimumra csökkentette a befizetést, viszont a hídvámot saját céljára szorgalmasan beszedte.⁶⁶

Milyen képet mutat e mozaikszerű történelmi adatok után a megmaradt 1703—1704. évi számadáskönyv,⁶⁷ amelynek egy 1701-ben kelt kamarai igazgatósági rendelet értelmében a következő rovatokból kellett volna állania:

- I. Bevételek: 1. porció, 2. városi különadó, 3. vendéglőbérlet, 4. mészárszék-bérlet, 5. kövezetvám, vásárpénz, 6. árusítási díj, 7. bolthelyiségek bére, 8. Hüttenzins, 9. polgárfelvételi díjak, 10. büntetések, 11. Siglgeldt.
- II. Kiadások: 1. bíró fizetése, 2. syndicus fizetése, 3. városi őrmester fizetése, 4. egyéb kiadások.

A ránk maradt számadáskönyv rovatái a fenti előírásoknak nem mindenben felelnek meg. A magyar forintba készített számadáskönyv összetett adatai alapján:

I. A mintegy 5200 forintot kitevő *bevétel* a következőképpen oszlott meg (a bevételek százalékos feltüntetése mellett a budai 1703. évi jövedelmek százalékos megoszlása olvasható):

			Buda
1. <i>bérleti díjak</i> összesen	1129,36 Ft	22%	3%
ebből: mészárszék, bormérés	722,61 Ft		
üzlethelyiségek	328,75 „		
újpesti sziget	25,00 „		
egyéb bérletek	53,00 „		
2. <i>vásárbevételek</i> összesen	1886,84 „	36%	3%
ebből: helypénzek	421,25 „		
kövezetvám	1465,59 „		
3. <i>adóbevételek</i> összesen	1919,11 „	37%	84%
4. <i>polgárdíjak</i>	216,00 „	4%	1%
5. <i>egyéb bevételek</i>	46,00 „	1%	9%

A számadáskönyv feltünteti, hogy mely bevételi források nem jövedelmeztek az év folyamán.⁶⁸ Így öt mészáros tartozott a bérleti díjakkal, hasonlóképpen több kereskedő is. A Rákóczi-szabadságharc katonai mozdulatai is erősen éreztették hatásukat: a vízimalmok, a rákosi szárazmalmok, a kőbánya, valamint az ún. Kis- és Nagysziget után semmi jövedelmet nem lehetett behajtani.

Az adóbevételnél feltüntetett, kereken 1920 forintos összeget a számadáskönyv porcióbevételként tünteti fel. A kiadások között azonban

nincs nyoma annak, hogy ezt vagy bármilyen más összeget a város porcióban befizetett volna. Így ezt a bevételi összeget ebben az évben a város teljesen saját céljaira használta fel, ami — az ugyanekkor bekövetkezett erős porciófelemeléssel együtt — megmagyarázza a porcióhátraléknak ezekben az években bekövetkezett tetemes megnövekedését. (1703-ban a városnak 6700 forint porcióhátraléka volt.)

A privilegialis küzdelem utolsó éveiben feltehetően célzatos volt a városnak a kamarai igazgatósággal szemben tanúsított ellenállása az adófizetés halogatása területén. A porció és a hídbérlet fizetésének elmaradása kétségtelenül kapcsolatban áll a fegyverváltsággal. (Buda ebben az évben igen tekintélyes, 15 000 forint körüli porcióhátralékot fizetett be. Ez is mutatja, hogy ezekben az években a két város közül Pesten erősebb volt az ellenállás szelleme, amit bizonyos fokig a város magyar lakosságának magas arányszáma is magyaráz).

II. A kiadások összege az 1703—1704-es évben szintén 5200 forint körül volt. Ha ezeket a kiadásokat egybe óhajtjuk vetni — a bevételekhez hasonlóan — Buda kiadásaival, ez utóbbiak teljes összegéből (kb. 25 000 forint) le kell vonni a porcióhátraléokra és porcióra lefizetett 20 000 forintot, mivel Pest ebben az évben sem porciót, sem hátralékot nem fizetett. A táblázat így a következőképpen alakul:

			Buda
1. fizetések	1338,70 Ft	26%	45%
2. kiküldetési díjak kb.	320,00 „	6%	35%
3. ajándékozás, jótékonyság	477,65 „	9%	8%
4. iparösszámlák, karbantartás	160,20 „	3%	6%
5. előző évi kifizetetlen számla	855,78 „	16%	2%
6. ingatlanvétel	750,00 „	14%	—
7. egyéb kiadások	1352,00 „	26%	4%

A két város kiadásainak egybevetése alapján megállapítható, hogy Buda lényegesen többet költött fizetésekre és kiküldetési díjakra: 80%-át összes kiadásainak, szemben Pest 32%-ával. Ha a vesztegetés-szerű ajándékozásokat is figyelembe vesszük, akkor az arány 88%: 41%. Ez már önmagában mutatja, hogy a pesti pénzgazdálkodás reálisabb volt, mivel a kiadások 59%-át nem személyi jellegű kiadások alkotják. Így ingatlanvételre, iparösszámlák fizetésére, egyéb kiadásokra is telt.

*

Eredményeink összefoglalását három kérdésre adott válasz formájában kíséreljük meg:

1. Hogyan viszonylott egymáshoz Pest és Buda gazdasági helyzete?
2. Milyen adóterhek milyen mértékben terhelték a várost?
3. Hogyan alakult Pest általános gazdasági helyzete?

1. *A két város gazdasági helyzetének viszonyát* illetően: a pesti tanács minden egyes adóügyi kérdés felvetődésekor állandóan azon panaszkodott, hogy Budához viszonyítva aránytalanul nagyobb terheket visel.

Ennek következtében kért arányosítást. Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági és szőlőgazdasági szempontból hátrányosabb helyzetben volt. Határa szűk területre terjedt ki. A szomszéd nemesi birtokok közelről határolták, s így még az állattartás is komoly anyagi nehézségeket okozott. Szamba vehető szőlőművelés 1699-ig a határban nem folyt.⁶⁹

Pest fejlődése tehát kezdettől fogva a Werlein által is helyesen felismert, természetadta úton indult meg: a kereskedelemmel kapcsolatos jövedelemszerzés útján. Az országos vásártartás 1690-ben történt engedélyezése, a két év múlva engedélyezett köveztvám, az 1696. évi kamarai vizsgálat ennek a fejlődésnek a legfontosabb állomásai. Fontos határkő a város életében az 1698. évi harmincadmentességi privilégium és a szabad királyi városi jelleg elismerése is. Összegszerűen mutatkozik az eredmény az 1703—1704. évi számadáskönyvben, amely szerint a város összjövedelmének 36%-át a vásárbevételek alkotják. Ugyanekkor Budán a hasonló jellegű jövedelem 3%-ot tesz ki. Ennek következménye, hogy *Pesten — adataink szerint — nem volt szükség a városi különadó kivetésére.*

Ugyanis sem a fennmaradt számadáskönyvben, sem egyebütt nem találtunk arra vonatkozóan adatot, hogy a város külön városi adót is szedett volna polgáraitól. (Nagy István szerint Budán ez az adó általában a porció egyharmadát tette.) A számadáskönyv százalékos adatai mutatják, hogy Pesten a pénzgazdálkodás viszonylag kiegyensúlyozottabb volt, így a városnak nem kellett ehhez a polgárokat különlegesen terhelő adónemhez fordulnia. Inkább választotta a város a porcióhátralék útját. A pesti gazdálkodás viszonylag realisabb voltára mutat az is, hogy Pesten csupán egyszer hallunk a tanács pénzkezelésével kapcsolatos panaszról. Az 1699-ben tartott nagyszabású vizsgálat minden ez irányú vád alól teljes mértékben tisztázza a tanácsot. Az anyagi természetű kifogások inkább Proberger polgármester serfőző monopóliumával kapcsolatosak. A szűkebb anyagi keretek között gazdálkodó Pest a rendelkezésünkre álló adatok szerint kezdettől fogva megbízhatóbb anyagi bázist tudott magának teremteni, mint kissé nagylábon élő testvérvárosa.⁷⁰ Valószínűnek látszik, hogy ebben Mosel Antal syndicusnak is jelentős szerepe volt.

Ami az adóteher aránytalanságával kapcsolatos állandó pesti panaszokat illeti: a fentiek alapján azokat általában túlzottaknak kell minősítenünk. A városi tanácsok felterjesztései általában panaszokkal teltek — ezeket természetesen megfelelő értékükre kell leszállítanunk. Vonatkozik ez a Pesttel kapcsolatos panaszokra is. A kamarát ezek a panaszok nem is hatották meg túlságosan, s Pest arányosítási kérelmei kellemetlen eredménnyel jártak: 1702-ben mindkét város adóját felemelték, s így arányosították a budai körzet többi városának adójához. Pestnek csupán annyi elégtétele lehetett Budával szemben, hogy míg adóját csupán 38%-kal emelték meg, addig Budáét 58%-kal.

Összefoglalóan: Az első két évtized Budáénál mozgékonyabb politikai fejlődését Pesten teljes mértékben indokolja a város egészségesebb gazdasági fejlődése.

2. *Az egyes adónemeket illetően:*

a) A porció 1701 — 1702-ig nem volt elviselhetetlen a város számára, illetőleg nem volt elviselhetlenebb, mint más városokban. Összegeként a 90-es évek közepe óta évi 2000 forint körül mozgott (1698 körül egyszer ezen összeg fölé emelkedett), 1701-ben viszont 2600, egy évvel később 3600 forintra emelkedett. Ezek az összegek már meghaladták a város fizetőképességét, ami viszont a privilegialis küzdelem kiéleződéséhez vezetett.

b) A service — jellege következtében — lényegesen kellemetlenebb teher volt. Összegeként a korszak második felében évente kb. 1300 forintot tett ki, azonban voltak különlegesen nehéz esztendők, mint például az 1702-es év, amikor rövid pár hónap alatt ez az összeg 3000 forint körüli összegre emelkedett.

c) A telekkönyvi díjak összegeit nem ismerjük. Azt, hogy tekintélyesek lehettek, mutatja: a tanács 1696-ban 2000 mázsa gabonát ajánlott fel a jogok átadásáért.

d) A hegyvám és a fogyasztási adó összegei felől szintén nincs adatunk. Az accisára vonatkozó 1702. évi adat (720 forint) nem tárgyilagossá, mivel egy erősen accisaellenes időszakból származik.

e) A terménytized — város mezőgazdaságának fejletlenségére való tekintettel — nem lehetett jelentős.

3. *A város általános gazdasági helyzete* — a rendelkezésre álló elszórt adatok, valamint a pénztárkönyv tanúsága szerint — a felszabadulást követő évtizedekben általában kedvezően alakult. Ezt a következők magyarázzák:

a) A város kedvező gazdaságföldrajzi fekvése, a folyamparti elhelyezkedés lehetővé tette a hajózásba való közvetlen bekapcsolódást (raktárhelyek a rakparton, a vásárterekhez közel). A sík vidéken való fekvés az országos úthálózatba való közvetlen bekapcsolódás lehetőségét jelentette. (Budát hegyi fekvése ettől a lehetőségtől bizonyos fokig megfosztotta.)

b) A kedvező gazdaságföldrajzi fekvés előmozdította a város kereskedelmi fejlődését. Ezt azonnal, a felszabadítást követően helyesen felismerte a kamarai igazgatás, elsősorban Werlein inspektor. Ennek köszönhető a város az országos vásárok korai engedélyezését, városi jövedelmeinek tekintélyes részét, ami viszont bizonyos anyagi biztonságot hozott magával.

c) A városban kezdettől fogva nem csak németek telepedhettek meg, hanem magyarok és szerbek is. Ez tagoltabb, élénkebb, vállalkozóbb társadalmi formák kialakulását tette lehetővé, ami viszont a belső gazdasági erők egészséges fejlődése szempontjából volt jelentős.

d) A város belső pénzgazdálkodása — ismételten hangsúlyozzuk: a rendelkezésünkre álló elszórt adatok tanúsága szerint! — a fentiek szerint reálisan alakult. Nem voltak felesleges személyi jellegű kiadásai, s a városi létesítmények hosszú sora⁷¹ arra mutat, hogy a rendelkezésre álló összegeket célszerűen használták fel. (Erre jó példa az is, hogy amikor Szirmay István ítélőmester Budát az ősi kiváltságlevéllel kapcsolatban

szélhámos módon megszarolta, Pest nem kapcsolódott be ebbe a homályos akcióba.) Pénzügyi jellegű vizsgálatra a szokottnál erősebb mértékben nem került sor, s ez irányú komoly támadás a város vezetőségét nem érte. A pénzgazdálkodás realitásának legjobb fokmérője az, hogy a város nem vetett ki polgárait városi különadót.

1702 tájt fordult a helyzet súlyosabbra. A 38%-kal felemelt porció, a hegyvám, a szokatlanul nehéz service-teher, a repülőhíd bérlete válságot teremtett. Ezt a válságot a privilegiális oklevél 1703. október 23-án bekövetkezett elnyerése sem oldotta meg. Az udvari kamara a kiváltságlevél kiadását nagyösszegű adó, az ún. fegyverváltság lefizetéséhez kötötte,⁷² s addig a korábbi adókat tartotta fenn. A városnak jelentős adósságokat kellett magára vennie, hogy ezt az újabb nagy összeget (6400 forint) ki tudja fizetni. A kölcsön nagy részét Proberger Jakab polgármester folyósította, akinek biztosítésként zálogba adták szinte az összes városi jövedelmet. A város egyéb tartozásai is növekedtek; 1705-ben a hídbérlettel kapcsolatban 4360 forinttal tartozott a kamarai igazgatóságnak. A telekkönyv csupán 1706-ban került városi kezelésbe. Általában a privilégiummal kapcsolatos anyagi kérdések rendezése mélyen belenyúlt a Rákóczi-szabadságharc korszakába.

Ekkor azonban a város már nem vehette hasznát a kiváltságlevél-nyújtotta anyagi előnyöknek. A hadi események minimálisra csökkentették a vásári jövedelmeket, tönkretették a kereskedelmet, bizonytalanná tették a városfalon kívüli, amúgy is nagy nehézségekkel küzdő földművelést és állattenyésztést, a budai és kőbányai szőlők művelését. A harcok során a magyar lakosság többsége elhagyta a várost, így nemzetiségi jellegű, belső társadalmi átalakulás ment végbe a városfalon belül. 1709-re Pest az anyagi csőd szélére jutott, lakosságát pestis és árvíz tizedelte. A mélypontról a béke megkötése után csak nehezen tudott felemelkedni.

A felemelkedés útja 1711 után a mezőgazdaság megerősödése és a kereskedelmi jelleg gyengülése felé vezetett.⁷³ A város kereskedelmi jellege újból csupán a század második felében jutott előtérbe. A felszabadulás utáni évtizedek alatt azonban — s ez nem jelentette a mezőgazdasági tevékenység nemlétét a város életében — Pestet elsősorban kereskedelmi jellegű településsé tette gazdaságföldrajzi fekvése, társadalmi berendezkedése és a felettes kamarai szervek ily irányú gazdaságpolitikája.

J E G Y Z E T E K

¹ Tóth A.: Pest város lakosságának küzdelme az önkormányzatért (1686—1705). Tanulmányok Budapest múltjából. XIII. köt. Bp. 1959, 103—108.

² Ezzel kapcsolatban szélhámosásra is kínálkozott alkalom. Egy ilyen esetet — Szirmay István nádori ítélőmester 1692-ben elkövetett szélhámoságát — ismerteti: *Gárdonyi A.*, Buda város közigazgatása és közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. Századok 50 (1916) 477 k.

³ Szövegét közli: *Bánrévy Gy.*, Az első intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. Tanulmányok Budapest múltjából. V. köt. 1936, 268—270.

⁴ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Pénzügyigazgatási Levéltárak, Ofner Cameral Administration (a továbbiakban: CA). Expeditiones (a továbbiakban: Exp.). 1687. jan. 4., jan. 16., márc. 4. és jún. 7.

⁵ Ezzel kapcsolatban: *Tóth* i. m. 104. — Úgy látszik, az a terv is felmerült, hogy a pesti magyar helyőrség katonái Érsekújvárott elhagyott telkeikért pesti telkeket kaptak volna ajándékba. Werlein ezt a tervet azzal utasította el, hogy az érsekújvári telkek így kikerülnének a kamarai fennhatóság alól. (OL. CA Exp. 1687. júl. 19.)

⁶ Erre: *Tóth* i. m. 106. old., valamint OL. CA Exp. 1687. jún. 17. és uo. Werleinnak egy ismeretlenhez címzett, szept. 4. után kelt levélfogalmazványa.

⁷ Hetivásártartásra: Budapesti 1. sz. Állami Levéltár. Pest város levéltára (a továbbiakban: P). Intimata archivi antiqui (a továbbiakban: Int. a. a.). 4. és OL. CA Exp. 1689. máj. 31. — Céhekre: OL. CA Exp. 1687. ápr. 5. — Az 1690. évi vásárendély ügyére a korábbi irodalom értékelésével: *Tóth* i. m. 111—113.

⁸ OL. CA Exp. 1687. márc. 21., 1688. nov. 6., 1689. jan. 25., valamint *Nagy* I., Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. Tanulmányok Budapest múltjából. XI. köt. Bp. 1956 (a továbbiakban: *Nagy*, I.), 41.

⁹ OL. CA Exp. 1687. máj. 6., júl. 18., 1688. jan. 1.

¹⁰ Uo. 1687. dec. 16.

¹¹ OL. CA Hofbefehle (a továbbiakban: Hofb.) fasc. 3872. N° 29. 567—568. — P. Correspondenzbuch (a továbbiakban: Corr. B.). I. 14. — P. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Tü. jkv.). II. 329. — *Schmall* L., Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp. 1899, I. köt. 67. kk. (A helyhiány korán megindította a külvárosok kialakulását.)

¹² OL. CA Exp. 1687. febr. 5. szerint még a budai újjáépítést is salzburgi mintára óhajtotta végrehajtani.

¹³ OL. CA Exp. 1688. máj. 29. és 1689. szept. s. d.

¹⁴ Összefoglalóan: OL. CA Exp. 1688. jan. 30. (Véleménye a városi kiváltóságokról, valamint a két város számára uo. jún. 30-án kiadott rendtartása.) — Országosan: Uo. 1689. ápr. 8.

¹⁵ OL. CA Hofb. 1696. szept. 27.

¹⁶ Ezt a munkát végezte el alapos pontossággal *Nagy* I., valamint: *uő.*, Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. Bp. 1957 (a továbbiakban: *Nagy*, II.).

¹⁷ A számadáskönyvek pusztulására: *Pásztor* M., Buda és Pest a török uralom után. Bp. [1936], 221. — Hiányzik a P. Int. a. a. igen fontos iratsorozatból az 1698. márciusa és 1699. májusa közötti anyag.

¹⁸ *Gyömrei* S., Budapest gazdaságtörténete a manufaktúra korszakában. I—II. Bp. 1955. (Kand. díssz. Bp. Egyetemi Kvt. MSS G. 525.)

¹⁹ *Nagy*, I. 38—39. OL. CA Exp. 1687. jan. 5.

²⁰ Uo. 1689. febr. 8., 16., 17., márc. 5.

²¹ *Tóth* i. m. 113.

²² OL. CA Hofb. 3852. fasc. fol. 150—154.

²³ *Nagy*, I. 42. — OL. CA Hofb. 1693. máj. 2., 11., 15.

²⁴ P. Int. a. a. 48, 50, 53—54, 59—60. — OL. CA Exp. 1694. ápr. 24. N° 24.

²⁵ *Nagy*, I. 55—56.

²⁶ P. Int. a. a. 96, 107. — Tü. jkv. II. 129. — Corr. B. I. 34—37. — A 60 krajcárban számított rénes és a 100 dénárban számított magyar forint, s általában az akkor forgalomban volt pénznemek átszámítására használható táblázatok: Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Ipar, kereskedelem, közlekedés. Bp. 1898, 482—484.

²⁷ P. tü. jkv. II. 95—96.

²⁸ P. Int. a. a. 337, 346 (a rendelet szövegével).

²⁹ Uo. 427, 446, 521, 558.

³⁰ Uo. 584, 613, 638, 665. — Corr. B. II. 396. — A végrehajtásra: Int. a. a. 668.

³¹ Uo. 636, 668, 676, 679, 717. — Ugyanekkor a kamarai igazgatóság

elrendeli az adóösszeg egyéni, meghatározott felosztását. Csupán a katonáskodó polgárok kapnak mentességet (uo. 690, 723).

³² 1698-ra: OL. CA Berichte und Schreiben (a továbbiakban: Ber. u. Schr.). 1699. fasc. 3911. fol. 116—317. — 1701-re: Budai levéltár Portionsanschlag fsc mellékleteként, amely Buda, Pest, Esztergom, Fehérvár, Éger és Kanizsa együttes adatait tünteti fel. (Utóbbi Felhő Ibolya szíves közlése.)

³³ OL. CA Exp. 1689. márc. 12., 1690. jan. 25., máj. 17., és még sok más helyen.

³⁴ P. Corr. B. I. 2—3, II. 389—391. — Int. a. a. 650.

³⁵ P. Corr. B. II. 389—391, 524—531. — Tü. jkv. III. 8—9, 15—17, 58—60, 75—79, 115—117, 121—123.

³⁶ Uo. I. 234—248, II. 267—270, 287—291, 414—416 (részletes kimutatás).

³⁷ P. Int. a. a. 467, ill. 734. — Jelentéktelen teher volt, de megemlítjük a hadgyakorlati járulékot, amely például 1702-ben Budán 39, Pesten 30 forint volt (uo. 607.).

³⁸ OL. CA Exp. 1687. okt. 27.

³⁹ Nagy, I. 37. — Nagy, II. 53. kk.

⁴⁰ A telekkönyvi kérdésre: Kovács L., Telekkönyvi rendtartás Budán a kamarai adminisztráció idejében. Szentpétery Emlékkönyv. Bp. 1938, 207—229. — Tóth I. m. 117—118. — Nagy, II. 54.

⁴¹ OL. CA Exp. 1687. febr. 22., 25., 28.

⁴² Uo. 1691. szept. 2., 1693. szept. 15.

⁴³ Megbízólevele: uo. 1695. febr. 28.

⁴⁴ A város 1695. évi felterjesztése: P. Int. a. a. 104. — Az újabb javaslat: OL. CA Exp. 1696. júl. 21.

⁴⁵ P. Corr. B. I. 85—86. 1699. aug. 8-án kelt felségfelterjesztés.

⁴⁶ A hegyvámra általában: Nagy, I. 63—64. — A pesti vonatkozású iratanyag: P. Int. a. a. 549, 555, 577 és OL. CA Hofb. fasc. 3872. N° 8. 335—336, N° 12. fol. 281—287.

⁴⁷ OL. CA Exp. 1687. jan. 16.

⁴⁸ Werlein véleménye: OL. CA Exp. 1687. márc. 1., jún. 7., 10. — Eszterházyé: uo. Ber. u. Schr. Fasc. 3882. fol. 34—35. — A bizottságé: uo. Exp. 1688. jún. 20. — Az esztergomi érsekkel való vita: Uo. Exp. 1688. máj. 29., jún. 1.

⁴⁹ P. Int. a. a. 69. — OL. CA Hofb. 1695. szept. 6. fasc. 3859. fol. 191—192.

⁵⁰ P. Int. a. a. 588. — Probergerre: OL. CA Hofb. 1701. aug. 17. fasc. 3872. N° 42. fol. 214—215. — Ber. u. Schr. 1702. nov. 29. fasc. 3920. fol. 139—140. Uo. 1704. dec. 5. fasc. 3924. fol. 8—11. — P. Lajstromozatlan iratok (a továbbiakban: Lajst.) 1705. szept. 6.

⁵¹ Nagy, I. 45, 61—62. — P. Corr. B. II. 394—397. — Tü. jkv. III. 121. — Int. a. a. 657. — Szesz- és dohányjövédékre: Uo. 644.

⁵² OL. CA Exp. 1687. febr. 1. Udvari kamarai rendelet a harmincadhivatal berendezéséről. — Uo. ápr. 15. és máj. 10. A kereskedelmi forgalom zavartalan-ságáról. — Az udvari kamara is törekedett a racionalizálásra: a harmincadhivatalokat óhajtották megbízni az elsőkézből való marhafelvásárlással, hogy így a magyar közvetítőkereskedelmet kiiktathassák. (OL. CA Exp. 1687. szept. 4. fol. 575.) — A bécsi bürokratikus intézkedéstől különbözik Werlein pénzügyi és közellátási szempontból pozitív elképzelése, amely azonban természetesen magyarbarátnak nem nevezhető.

⁵³ OL. CA Hofb. 1700. szept. N° 24. fasc. 3870. fol. 311—316. — Uo. Decreta Camerae Hungaricae. 1698. szept. 25. fasc. 3960. N° 511—515. fol. 1029—1032.

⁵⁴ OL. Benignae Resolutiones Camerae Posoniensis (a továbbiakban: BRCP) s. d. (csatolva az 1698. szept. 7. jelzetű irathoz). — CA. Hofb. 1699. jan. N° 1., és febr. N° 12.

⁵⁵ P. Corr. B. I. 1. — OL. CA Hofb. 1700. szept. N° 24. — BRCP. 1700. szept. 28. 210. — P. Corr. B. I. 248—251.

⁵⁶ OL. CA Exp. 1688. aug. 22. — A tizedszedésre általában: Nagy, I. 46—47, 53—54.

⁵⁷ OL. CA Exp. 1689. ápr. 30. és jún. 21.

⁵⁸ Uo. 1691. ápr. N° 37—38, 50.

- ⁶⁰ Uo. 1690. júl. 6.
- ⁶⁰ P. Int. a. a. 96 (sürgetés 1695-re). — OL. CA Hofb. fasc. 3859. fol. 189—190. — Uo. fasc. 3865. N° 20. fol. 515—516.
- ⁶¹ OL. CA Beschaidts Protocoll. 1700. febr. 25. vol. 1773. fol. 42. — 1700. júl. 2. uo. fol. 106. — A tizedfizetés alól egyéni felmentésekről nem tudunk. Alalmazsnaként kaptak elvétve felmentést szerzetesrendek. Így például 1701-ben az 1695—1700-as évek hátralékos tizedét a szervitáknak engedték el. (OL. CA Hofb. 1701. aug. N° 36. fol. 191—192.)
- ⁶² OL. CA Ber. u. Schr. 1697. márc. 2. fasc. 3905. N° 3, 14 (másolatban a joglevél). — P. Missiles. 271. s. d.
- ⁶³ P. Tü. jkv. II. 195.
- ⁶⁴ A bormérés és üzlethelyiség: P. Tü. jkv. I. 307, 325. — A malom: Uo. 339, 341. — A bormérés bérlője 1704-ben Payer Mihály volt, akit ugyanekkor részletes pincekezelési szabályzattal is ellátnak (uo. III. 244—245).
- ⁶⁵ Újpesti sziget: P. Tü. jkv. II. 108. — Tégláégető: Uo. 344. — Révátkelés: Uo. 500. — Gőzfürdő: Uo. 570.
- ⁶⁶ A hídbérlet iratanyaga: P. Int. a. a. 404, 459, 505, 515. — Tü. jkv. II. 384, 443—444. — P. Lajstr. 1705. szept. 6. fol. 4—6. — Corr. B. I. 213—215, 258—259, 278—279, 285—286. II. 327—331 (a díjtételekkel). — OL. CA Hofb. 1701. febr. 5., 12., márc. 16. (fasc. 3871. N° 4. 77—78, N° 6. 95—96, N° 17. 174—179, N° 22. 186—187.) — CA Memorialien und Anbringen. 1701. febr. 28. N° 167.
- ⁶⁷ A városnak és a kamarai igazgatóságnak a városi számadások felülvizsgálatát illető ellentétét korábbi tanulmányunkban (Tóth i. m. 121—125) részletesen ismertettük. — A számadáskönyv eredetije: Pesti levéltár. Számadáskönyvek. — Teljes fordítása: Pásztor i. m. 221—228.
- ⁶⁸ P. Int. a. a. 456. — Relationes. a. a. 496. — 1701-ig az elszámolási mellékleteket nem kellett a számadáskönyvhöz csatolni. A kiadásokat és bevételeket egyszerűen feljegyezték, „also bonâ fide sie verrechnet”. Az elszámolást a választott polgárság előtt felolvasták, majd, ha kifogás nem merült fel, azt a tanács aláírta és jóváhagyásra a kamarai igazgatóságnak felterjesztette.
- ⁶⁹ Nagy L., Mezőgazdaság Pesten a XVIII. században. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. Bp. 1957, 137. — A területhiányra vonatkozó legfontosabb panaszok: OL. CA Ber. u. Schr. fasc. 3891. fol. 120—121. — P. Int. a. a. 577, 668.
- ⁷⁰ OL. CA Exp. 1687. dec. 20. Werlein kissé gúnyosan írja Lang ellenőrnek, helyettesének a pozsonyi országgyűlésről: „Mit unseren Deputirten von Ofen und Pest gehet es schier ungleich her, weilen einer das Geld alles und der andere nichts hat.”
- ⁷¹ Tóth i. m. 125.
- ⁷² A fegyverváltságra, irodalmára: Tóth i. m. 129—130. old., valamint: OL. CA Hofb. fasc. 3877. fol. 77—78, 105—106, 181—188, 372—383. — Varia reponenda (Var. rep.) 1704. febr. 11. fasc. 3952 (részletes kamarai állásfoglalás a régi adók továbbfizetésének módjáról). — P. Int. a. a. 782. — Tü. jkv. III. 267. — P. Lajst. 1705. szept. 6., nov. 20. — Schmall i. m. I. 47.
- ⁷³ A város mezőgazdaságának történetére: Nagy i. m., amely utal a város 1711 utáni mezőgazdasági jellegű fejlődésére, illetve a kereskedelmi jellegnek később történő újabb előnyomulására, azonban jelzi, hogy a szabadságharc előtt „a kizárólag mezőgazdaságból élők száma meglehetősen kevés” volt (142. old.). Csupán egy-két adatot említ a mezőgazdaság e korbéli jelentőségére.

DIE ÖFFENTLICHEN LASTEN UND DER STÄDTISCHE HAUSHALT
PESTS IN DER ZEIT VON DER RÜCKEROBERUNG DER STADT BIS ZUM
FREIHEITSKRIEG RÁKÓCZIS

In unserer Studie, die im vorigen Band dieser Serie veröffentlicht wurde, haben wir untersucht, wie sich das gesellschaftliche und politische Leben der Stadt Pest in der Zeit von der Befreiung aus der Türkenherrschaft bis zu dem von Rákóczi geführten Freiheitskrieg gestaltet hatte. Aus dem Kampf, der sich zwischen dem Stadtrat, der Bürgerschaft und den Anhängern der Kameralverwaltung vor einem gesellschaftlich sehr komplizierten Hintergrund abspielte und dessen bedeutendster Erfolg darin bestand, für Pest das Privilegium einer königlichen Freistadt errungen zu haben, war die gewerbetreibende Bürgerschaft deutscher Nationalität erstarkt hervorgegangen. Günstig beeinflusst wurde diese Entwicklung durch die zwischen der Selbstverwaltungspartei und der Hofkammer immer enger werdenden Beziehungen und durch die gesellschaftlich und national sehr heterogene Zusammensetzung der Einwohnerschaft Pests, die eine größere Beweglichkeit der einzelnen Kräfte ermöglichte.

In unserer gegenwärtigen Studie befassen wir uns mit den Problemen des städtischen Haushalts in dieser durch viele Kämpfe bewegten Periode, um im Spiegel des wirtschaftlichen Fortschritts den allgemeinen Entwicklungsgang klarer vor Augen zu führen. Der Kampf um das Privileg war und konnte auch nicht ein reiner politischer Kampf sein. Wie bei einer jeden, der äußeren Form nach politischen Kraftprobe, standen auch hier wirtschaftliche Interessen im Hintergrund. Für die Stadt war es von größter Wichtigkeit — und dies kommt auch im Text des Privilegiums klar zum Ausdruck —, daß sie auch wirtschaftlich auf eigenen Füßen zu stehen kam. Als Entgelt für die wirtschaftliche Selbständigkeit war sie zu jedem materiellen Opfer, ja zu jedem Risiko bereit.

Aus der Fachliteratur sind uns zur Genüge jene finanziellen Schwierigkeiten bekannt, welchen sich im letzten Viertel des 17. Jahrhunderts der Habsburgerstaat gegenüber sah. Auf seinem Weg zur Schatzkammer versickerte das Geld in einem solchen Gewirr kleiner Kanäle des Mißbrauchs, daß daraus nur eine ausbeutende Steuerpolitik resultieren konnte. Für diese Ausbeutung hätte aber die Wiener Finanzpolitik auch bei nochsovielen Suchen keine besseren Objekte finden können als die als Rebellen geltenden ungarischen Bauern, und die kraftlose städtische Bürgerschaft der neuerworbenen Gebiete. Der Zweck der befreienden Kriegsoperationen war nicht der, auf dem Turm von Ofen das Kreuz an die Stelle des Halbmonds zu setzen, sondern neue Gebiete für das Danaidenfaß der kaiserlichen Schatzkammer zu erschließen. Demgegenüber kann wirtschaftlich der Kampf der Stadt um das Privilegium darin zusammengefaßt werden, daß die Bürgerschaft angesichts der erbarmungslosen militärischen und kameralischen Steuerpolitik bestrebt war, diese Lasten von einer durch die Stadt einzutreibenden Steuer ablösen zu lassen, welche die Einkünfte sowohl der Stadt als auch der Bürgerschaft zu vermehren imstande war.

Der erste Kameralinspektor in den befreiten Gebieten war Stephan Johann Werlein, ein sehr früher Vertreter der Idee, aus Pest einen Markort, ja einen Handelsknotenpunkt zu entwickeln. Bereits in 1688 genehmigte er die Abhaltung von Wochenmärkten und wiederholt betonte er, daß die Organisierung der Gilden mit allen zur Verfügung stehenden Mitteln zu fördern sei. Vermutlich war es nicht zu geringem Teil ebenfalls Werleins Verdienst, daß die Kammer schon in 1690 der Stadt Pest die Abhaltung von Jahrmärkten gestattete, bzw. gleich in den ersten Jahren steuerfreie Perioden ermöglichte. Werleins Nachfolger in der Kammerdirektion traten nicht in seine Spuren, was Pest jahrzehntelang zu fühlen bekam. Für sie zählten weder die politischen, noch die wirtschaftlichen Interessen der Stadt. Um die Jahrhundertwende tauchten dagegen die Ideen Werleins, selbstverständlich den neuen Verhältnissen angepaßt, erneut auf. Damals stellte sich die Hofkammer, gegenüber der ausbeutenden Kammerdirektion, an die Seite der städtischen Autonomiebestrebungen.

Der Forscher, der die Geschichte Pests zu ermitteln sucht, sieht sich, in Ermangelung von entsprechendem Quellenmaterial, einer bei weitem schwierigere Aufgabe gegenüber, als seine die Geschichte von Ofen studierenden Kollegen. Anlässlich einer in 1900 vorgenommenen, man muß sagen, vandalischen Ausmusterung, fielen die städtischen Rechnungsbücher der Vernichtung anheim. Damit ist das Gerüst verloren gegangen, ohne welches das sekundäre Quellenmaterial — aus hie und da gefundenen vereinzelt Daten bestehend — naturgemäß nur schwer verwendbar ist. Wir waren folglich in erhöhtem Grade auf die Ergebnisse der Ofen betreffenden Forschung angewiesen. Dieser Umstand hinderte jedoch nicht die Nachforschungen darüber, ob es nicht finanzpolitische Faktoren solcher Art gab, die bewirkten, daß Pest einen von Ofen abweichenden Entwicklungsweg einschlug.

Unter den Abgaben *militärischen* Charakters bedeutete die Portion zweifellos die schwerste Bürde für die Stadt. In diesem Fall konnte sie nie auf Schonung hoffen und die Militärintendanten preßten — nicht selten für ihre eigene Tasche — auch das zwei-dreifache der ohnehin ziemlich hoch bemessenen Summe der Einwohnerschaft ab. Infolge der Spärlichkeit von Angaben, kann man am ehesten aus einer Vergleichung der Steueranlagen der Jahre 1698 und 1701 diesbezügliche Schlüsse ziehen. Es stellt sich dabei heraus, daß der Steueranschlag von 1698 wesentlich höher war, während sich die Besteuerung der landwirtschaftlichen Produkte in 1701 differenzierter gestaltete. Die Kammerdirektion war nicht auf der Höhe ihrer Aufgabe, als sie zwischen Steuerbasis und Anlage nicht den realen Zusammenhang herzustellen wußte. Alles in allem waren bis 1701 die Portionslasten der Stadt nicht untragbar, später dagegen stiegen sie erheblich an. Immerhin hat diese Abgabenart Pest stets weniger Sorgen gemacht als Ofen. Schwerer als die Portionsabgaben lasteten hingegen die Einquartierung und Naturverpflegung des Militärs auf der Stadt, da diese Pflichten auch mit persönlichen Unannehmlichkeiten verbunden waren.

Die Kameralsteuern gliederten sich in vier Gruppen und zwar: 1. die mit dem ius territoriale verbundenen Grundbuchsteuern und Gebühren; 2. die auf Getreideernte und Weinfechung bemessenen Produktensteuern; 3. die Akzise für den Absatz von Wein, Bier und Fleisch und endlich; 4. die verschiedenen Zollposten. Unter diesen Gruppen hatten die Grundbuchsteuern eine erstrangige politische Bedeutung, denn die Frage, wem die Verwaltung des Grundbuches oblag, der Kammer oder der Stadt, bildete einen der sehr umstrittenen Punkte im Kampf um das Privilegium. Am Beispiel einer anderen Steuerart zeigt sich auf eine ebenfalls interessante Weise, wie eng die wirtschaftlichen und politischen Kämpfe miteinander verflochten waren: in 1702, als die Steuerbürden ohnehin am drückendsten waren, führte die Kammer eine neue Abgabenart, den sogenannten Bergrecht ein. Der Protest gegen die neue Steuer war heftig und verband erstmalig die vier Städte des Ofner Kameralbezirkes: Buda, Pest, Esztergom (Gran) und Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) zu einer gemeinsamen Aktion.

Materiell am schwersten zu ertragen war die *Konsumsteuer*. Bis dahin war diese Steuerart im Lande unbekannt gewesen und an Höhe kam sie der Portion annähernd gleich. Was den Dreißigstzoll betraf, so interessierte den Pester Bürger vornehmlich die Befreiung von dieser Abgabepflicht, von der in beträchtlichem Maße die Rentabilität seines Handels abhing. Die Befreiung von dieser Abgabe wurde als eine Vorstufe zum Privilegium in 1698 gewährt.

Eine der wichtigsten von Ofen und Pest gemeinsam unternommenen Finanzoperationen dieser Zeit war die Inpachtnahme der fliegenden Brücke von der Kammer. Die Brücke war unmittelbar nach der Befreiung von den Türken von militärischen Organen errichtet worden und später von der Kammer an Privatpersonen in Pacht gegeben. Die beiden Städte sahen es mit Besorgnis, daß dieses für das ganze Land so wichtige Verkehrsmittel in den Händen von Privatpersonen war. Indessen dürften nicht nur Erwägungen prinzipieller Art den Ausschlag in dieser Sache gegeben haben. Betrachtet man den Umfang der von den beiden Städten eingegangenen Verpflichtungen, so gelangt man zur Überzeugung, daß die Pachtübernahme an sich ein wünschenswertes Geschäft gewesen sein mochte:

die Städte entrichteten der Kammer den jährlichen Pachtbetrag von 1500 Gulden nebst weiteren 3000 Gulden für das im Brückendepot liegende Material.

Bezüglich der *Gestaltung der Stadteinnahmen und Ausgaben* fehlen uns infolge der bereits erwähnten Lückenhaftigkeit der Quellen zusammenhängende Angaben. Wir sind in diesem Fall ausschließlich auf das aus dieser Zeit einzig erhalten gebliebene Kassabuch des Finanzjahres 1703/4 angewiesen. Im Verhältnis zu der Vielfältigkeit und Höhe der Steuerbürden war die Zahl der Einnahmequellen gering. Die rund 5200 Gulden betragenden Einnahmen der Stadt setzten sich gemäß dem Kassabuch aus folgenden Posten zusammen: 36% aus den Erträgen der Märkte, 37% aus Steuereinnahmen und 22% aus Pachtgeldern. Die sich in ähnlicher Höhe bewegenden Ausgaben entfielen auf die Posten: 26% Gebühren, 16% Rückständtilgungen, 14% Grundstückankäufe, 9% Schenkungen, 6% Dienstaufträge und 3% Begleichung von Handwerkerrechnungen.

Vergleicht man die aus den selben Jahren stammenden Jahresausweise der zwei Städte, so ersieht man daraus, daß Ofen wesentlich mehr für Gehälter und Dienstzulagen ausgegeben hat als Pest, und zwar 80% der Gesamtausgaben gegenüber den 32% die für dieselben Zwecke in Pest ausgegeben wurden. Zieht man dazu noch die sehr als Bestechung anmutenden Schenkungen in Betracht, so ist das Verhältnis sogar 88% : 41%. Diese Ziffern sind schon an sich hinreichende Beweise dafür, daß der städtische Haushalt Pests viel realer war: die nicht-persönlichen Posten beliefen sich etwa auf 60% der Ausgaben. Auf diese Weise war Geld für Grundankäufe, Handwerkerrechnungen usw. vorhanden. Pest schlug also von Anfang an den von Werlein bereits richtig erkannten, naturgegebenen Weg der Entwicklung ein, den Weg der Vermehrung des Einkommens aus Quellen, die mit dem Handel zusammenhängen. Die wichtigsten Stationen dieser Entwicklung waren: die Genehmigung der Jahrmärkte in 1690, die in 1692 erhaltene Pflastermaut und die in 1696 von der Kammer eingeleitete Untersuchung (bei der die Stadtleitung von den gegen sie erhobenen politischen und finanziellen Beschuldigungen volle Rechtfertigung erlangte). In 1704 flossen in Pest 36% des Gesamteinkommens aus den Markteinnahmen ein, gegenüber den 3% der Einnahmen ähnlichen Ursprungs der Stadt Ofen. Dank dieser Entwicklung erübrigte sich die Einführung einer städtischen Sondersteuer. Die viel gesündere Haushaltung der Stadt Pest gewährleistete die materielle Grundlage zu ihrer viel freieren politischen Entwicklung.

Műszaki munkálatok Pest városában a XVIII. században

A másfél évszázados török megszállás alól felszabadult Buda és Pest vigasztalan közállapotairól a tanulmányok egész sora festett már hiteles és hű képet. Ugyancsak ismeretesek azok a nem kevésbé szomorú és lehangoló látkép- és térképábrázolások is, amelyek a két városról ebből az időszakból származnak.¹ A hajdani virágzó, gazdagságukról s forgalmukról híres városok a pusztulás és rombolás nyomait magukon viselő, szegény kis településekké süllyedtek. Lakóik ekkor a legelemibb életfeltételek megteremtésén kívül egyébre alig gondolhattak. A közös megpróbáltatásból Pest városa — természeti adottságai következtében — talán még jobban kivette részét.

A város, alighogy felocsúdott a felszabadító háború pusztításaiból, a Rákóczi-szabadságharc alatt újból válságos éveket élt át. A századfordulóra keservesen megteremtett eredmények a háborús években szinte teljesen semmivé váltak. Az állandó pestisjárványok, majd az 1712. évi pusztító árvíz a nyomorúság oly mélységébe taszította a várost, amilyenre eddigi története folyamán alig volt példa. A közvetlenül az 1712. évi árvíz előtt készült összeírás csupán 141 polgárról számol be. Legtöbbjük koldusszegénységben tengette életét, s közülük — a még nem régen is élénk kereskedelmi életű városban! — csupán 48 űzött valamilyen mesterséget.²

A pusztulás ilyen fokáról a felemelkedés az első időkben természetesen csak lassan, fokozatosan indulhatott meg. A város külső segítségre nemigen számíthatott, hiszen a kormánynak kizsákmányoló s a Rákóczi-szabadságharcot követően egyre fokozódó gyarmati politikája inkább akadályt jelentett, mint támogatást. Saját magának kellett jövendő életformáját kialakítania s szívós munkával kitaposnia azt az utat, amely a jobblét felé vezetett.

Ebben a korban a város lakóinak figyelme a mezőgazdaság felé irányult. A felszabadulás után megindult és reményteljes fejlődéssel kecsegtető ipari és kereskedelmi fellendülés a háborús években teljesen megakadt. A kormányzat gazdaságpolitikája sem tette lehetővé a szabadságharcot megelőző évek fejlődésének továbbfolytatását. 1711 után a város kis mezőgazdasági jellegű településként indult el a nyugalmasabb idősak felé, s fejlődésében a kereskedelmi jelleg háttérbe szorult.³

Fejlődésében a század közepe táján következett be jelentős fordulat. A határ művelhető területeit ekkorra már nagyrészt felosztották,